

4. Исаева М. Частные лица в международном правосудии // Международное публичное и частное право. – М.: Юрист, 2005. – № 3. – С. 17-22.
5. Cameron R. A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present, 3d ed. – New York: Oxford University Press, 1997. – 463 p.
7. Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. – Cambridge University Press, 2004. – 552 p.
8. Nafziger W. The Economics of Developing Countries, 3rd ed. – Prentice Hall, 1997. – 630 p.
9. Declaration on the Establishment of a New Economic Order, G. A. Res. 3201 (S-VI), U. N. GAOR, 6th Special Sess., 2229th plen. mtg., U. N. Doc. A/RES/3201 (S-VI) (May 1, 1974).
10. Charter of Economic Rights and Duties of States, G. A. Res. 3281 (XXIX), U. N. GAOR, 29th Sess., 2315th plen. mtg., U. N. Doc. A/RES/3281 (XXIX) (Dec. 12, 1974).
11. Vandevelde K. U. S Bilateral Investment Treaties: The Second Wave, 14 Mich. J. Int. Law 621 (1993).
12. Poulson B. Economic Development: Private and Public Choice. – West Publishing Company, 1994. – 5920.
13. UNCTAD, World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge, Table 1.7.

Пархоменко-Цироциянц С. В., ОНЮА

ПОДАТОК З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У СИСТЕМІ ПОДАТКІВ УКРАЇНИ

У статті з'ясовується правова природа податку з доходів фізичних осіб, місце і роль в системі податків України. Відзначаються переваги та недоліки податку з доходів фізичних осіб.

The concept of the individual income tax, its legal nature, place and role in the system of taxes in Ukraine are determined in the article. Advantages and shortcomings of the individual income tax are marked out.

Одним із найважливіших видів податків з фізичних осіб, характерним для податкової системи будь-якої держави, є прибутковий податок, який в Україні трансформувався у податок з доходів фізичних осіб [1].

22 травня 2003 р. був прийнятий Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» № 889 (далі Закон № 889), який скасував розподіл на групи платників податку і ввів пропорційне

оподаткування для фізичних осіб. Хоча був прийнятий принципово новий закон про податок з доходів фізичних осіб, неможливо не відзначити, що він постійно корегується, оскільки не все законодавцю вдалося.

Відмітною рисою податку з доходів фізичних осіб виступає пряме визначення доходу платників. Історично майнові податки (поземельний, промисловий) з'явилися раніше прибуткового оподаткування. Але прибутковий податок, будучи особовим податком, за своїм економічним змістом є більш зручними і доходним у порівнянні з реальними податками, оскільки останні торкаються якого-небудь окремого джерела доходу, тоді як об'єктом прибуткового оподаткування є різного роду доходи, незалежно від джерела їхнього походження. Саме податок з доходів фізичних осіб, як ніякий інший, відповідає принципові всезагальності оподаткування, тому що будь-яка фізична особа – резидент і нерезидент (при одержанні доходів із джерелом їхнього походження в Україні) залучається до сплати цього податку за наявності об'єкта оподаткування. Крім залучення до сплати податку фізичних осіб, що знаходяться на території держави, державі належить право оподатковувати доходи своїх громадян, що перебувають за її межами [2, с. 13].

Ще однією особливістю податку з доходів фізичних осіб є порядок виникнення правовідносин. Так, при сплаті податку із заробітної плати або іншого доходу, що нараховується податковим агентом, фізична особа безпосередньо не вступає у податкові правовідносини. Особа, яка виплачує такий дохід (податковий агент), самостійно розраховує і утримує суму податку, що підлягає сплаті, з одночасним її перерахуванням до відповідного бюджету. Причому ця ж особа (податковий агент) несе відповідальність за повноту і своєчасність сплати податку.

Податок з доходів фізичних осіб є прямим податком, що обумовлює ряд його особливостей. Як відомо, прямі податки справляються в процесі придбання і накопичення матеріальних благ, і при їхній сплаті платник податку й особа, що несе матеріальні витрати, збігаються. Остання ознака дозволяє встановити для окремих категорій платників податкові пільги з метою їхнього соціального захисту.

Але, незважаючи на такі переваги, головний недолік прибуткового податку, як відзначає С. Г. Пепеляєв, – простір для ухилень від сплати [3, с. 195]. По-перше, платники не завжди бажають показувати дійсні розміри свого доходу з метою зменшення

оподаткування. По-друге, достатньо складно визначити доход, який має оподатковуватися, оскільки про отримання ряду доходів може свідчити тільки сам платник податку. Прикладом може бути майно, яке переходить у власність платника податків у результаті дарування, або доход, одержуваний у результаті надання в оренду нерухомості без відповідного нотаріального посвідчення такого договору і т. ін. Досить складно податковим органам виявити факт дарування, якщо в якості подарованого виступає майно, яке не підлягає обов'язковій державній реєстрації або про дарування якого не укладався відповідний договір. Інший спосіб приховування доходів – це наявність так називаної “чорної каси” на підприємствах, коли заробітна платня, зазначена у відомості, є нижчою за ту, яку особа одержує реально, що призводить до зменшення об'єкта оподаткування у платника.

Податок з доходів фізичних осіб, який визначається однойменним Законом, є плата фізичної особи за послуги, які надаються територіальною громадою, на території якої така фізична особа має податкову адресу, або розташовано особу, що утримує цей податок згідно із цим Законом [1, п. 1.13 ст. 1]. Проте одною із ознак податку є індивідуальна безеквівалентність, тобто платник не отримує певного еквіваленту від держави в результаті сплати податку. Дійсно, на індивідуальному рівні відсутній безпосередній зв'язок між сплаченою сумою податку та кількістю отриманих від держави послуг, а на рівні суспільства сплачена сума податку з доходів фізичних осіб носить відплатний характер і населення територіальної громади бере участь у фінансуванні певного регіону.

Зрозуміло, що кошти, отримані у вигляді податку з доходів фізичних осіб, спрямовуються у тому числі і на фінансування надання соціальних та інших послуг. Але зазначені кошти надходять до загального фонду бюджету і, як наслідок, у них відсутня цільова спрямованість. Крім того, законодавча практика свідчить, що не вся сума сплаченого податку з доходів фізичних осіб надходить тільки до бюджету територіальної громади, на території якої фізична особа має податкову адресу, або розташовано особу, яка утримує податок відповідно до Закону [4, ч. 1 ст. 64, ст. 65; 145, п. 1 ст. 2].

Враховуючи встановлений механізм справляння цього податку, уявляється доцільним розглядати цей податок як обов'язковий, індивідуально безеквівалентний платіж, який сплачується фізичними особами безпосередньо або через податкових

агентів (за винятком осіб, які мають дипломатичний імунітет або привілеї) з оподатковуваного доходу за певний податковий період або в момент виплати доходу.

Податок з доходів фізичних осіб традиційно є загальнодержавним податком. Але в деяких країнах існують місцеві прибуткові податки, і прикладом тому можуть служити скандинавські країни [5, с. 125]. В Україні, будучи загальнодержавним, податок з доходів фізичних осіб згідно зі ст. 65 Бюджетного кодексу України надходить у визначеній частині до відповідних місцевих бюджетів. Відзначається, що з політичної точки зору урядові бажано показати зв'язок між сплатою громадянами податку і зробленими на їх користь бюджетними витратами [6, с. 34]. Ґрунтуючись на принципі субсидіарності при розподілі витрат по різних рівнях бюджетної системи, такий підхід є найбільш оптимальним. Це пояснюється тим, що саме фізичні особи, які проживають на даній території, є платниками цього податку і саме їм надаються соціальні послуги, які, у свою чергу, фінансуються і за рахунок зазначеного податку.

Деякі дослідники висловлюються про зміну механізму зарахування податку з доходів фізичних осіб. Пропонується суми податку, утриманого у джерела виплати доходу, зараховувати не до бюджету тієї адміністративно-територіальної одиниці, де розташоване таке джерело виплати, а в бюджет того населеного пункту, де проживає даний платник податків. Зазначене вище аргументується тим, що в економічно розвинутих містах працює значна частина населення, яка проживає в містах-супутниках. Таким чином, менш розвинуті територіальні одиниці недоодержують значні суми податкових надходжень від цього виду податку [7, с. 167]. Не вдаючись до детальної полеміки з прихильниками такого підходу, відзначимо, що подібний механізм зарахування податку з доходів фізичних осіб призведе до ускладнення процесу справляння податку, а, отже, і до його подорожчання. Безсумнівно, бюджети місцевого самоврядування мають потребу в цих коштах, але для наповнення їхньої доходної частини повинні передбачатися інші механізми збалансування доходної і видаткової частин.

Характерною рисою оподаткування доходів фізичних осіб є прогресивне оподаткування. У більшості країн податок з доходів фізичних осіб (прибутковий податок) є прогресивним, тому що саме прогресія найбільшою мірою відповідає тим принципам, що закладені в механізмі оподаткування доходів фізичних осіб.

Прогресія у прибутковому оподаткуванні була введена під тиском окремих класів. Аграрії і робітничий клас вимагали зменшення податкового тиску і більшого залучення до оподаткування доходів заможних класів. Не даремно М. М. Алексєєнко відзначив, що прибутковий податок – це “форма примирення інтересів імущих і незаможних класів” [8, с. 5].

Відмінність прогресивного і пропорційного оподаткування корениться й у змісті платоспроможності, яка по-різному тлумачиться прихильниками обох теорій. Представники пропорційного оподаткування під платоспроможністю розуміють доход і майно платника податків, прихильники прогресивного оподаткування – таку здатність до сплати, яка порівнюється і з доходами, і з майновим становищем, а також з позбавленнями і жертвою, яка повинна бути однаковою для всіх платників [9, с. 91].

Ідеологом пропорційного оподаткування став А. Сміт, який відзначав, що кожен повинний платити податки пропорційно доходу [10, с. 5]. Ця ідея була сприйнята його послідовниками, зокрема, П. Леруа-Больє, який вважав, що держава надає бідним більше послуг, ніж багатим, отже, витрати держави на бідних більше, ніж на багатих. Не погоджуючись з таким підходом, О. О. Ісаєв відзначав, що “Податки не можуть бути побудовані на принципі обміну послуг, в їхній основі повинен лежати обов’язок” [11, с. 27].

Дійсно, визначаючи податок як обов’язковий платіж, не можна говорити про нього як про плату за які-небудь послуги з боку держави, тим більше визначати ціну таких послуг. І розмір податку повинний встановлюватися виходячи з рівня і значення доходу для конкретного платника податків. Починаючи з кінця 40-х років XIX століття в науковому середовищі все більше починає розроблятися ідея прогресивного оподаткування. Серед російських вчених прихильниками прогресії були О. О. Ісаєв, І. І. Янжул, І. Х. Озеров, С. Ю. Вітте, О. О. Соколов.

Відстоюючи прогресивне оподаткування, О. О. Ісаєв вважав, що помилкою школи А. Сміта є те, що природна рівність людей переноситься і у сферу державного господарства, чого не може бути з огляду на декілька причин. По-перше, різниця джерел походження доходу приводить до різниці в тягарі одного окладу для рівних доходів. По-друге, різниця в тягарі, покладеному на платників податків з рівними доходами одним і тим самим

окладом податку, обумовлюється сімейним станом. І, по-третє, неоднаковість тягаря пояснюється і характером потреб платників податків [11, с. 30 – 32].

В Україні донедавна, так само як і за часів існування СРСР, прибутковий податок справлявся за прогресивними ставками, а пропорційне оподаткування було введено Законом № 889.

Серед економістів так само пропонуються подібні підходи. Не можна не відзначити позицію Я. Корнаї, який виступає проти реалізації принципу соціальної справедливості і, отже, прогресивного оподаткування. Так, учений пише, що “Не можна оподатковувати прогресивним податком тих, хто готовий пожертвувати частиною свого вільного часу заради виконання позаурочної або додаткової роботи, не можна їх штовхати на обман держави, приховуючи цей факт. Податкова система не повинна карати тих, хто замість того, щоб зберігати свої гроші під матрацом, вкладає їх у банк” [12, с. 82-83].

В цілому аргументи, які наводять прихильники такої позиції є справедливими, якщо на проблему дивитися поверхово. По-перше, з доходу, отриманого у виді заробітної плати, справляється не тільки податок з доходів фізичних осіб, але і відрахування в державні цільові фонди – Пенсійний фонд України, Фонд державного соціального страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності, Фонд державного соціального страхування на випадок безробіття, які мають прогресивний характер і на розмір яких також зменшується сума доходу, що підлягає до виплати. Причому, внески в зазначені фонди сплачують як працівники із заробітної платні, так і їхні роботодавці – з фонду заробітної платні. Цілком виправданим є впровадження в Російській Федерації єдиного соціального податку [13, глава 24] замість існуючих відрахувань у фонди обов’язкового державного страхування, що дозволило значно зменшити податковий тиск на доходи фізичних осіб.

По-друге, беручи до уваги той факт, що половина населення України має доходи, нижчі за прожитковий мінімум [14], прогресивна ставка податку не буде торкатися цієї частини населення. І, з огляду на незадовільне матеріальне становище більшої частини населення, необхідно забезпечити соціальний захист такої категорії фізичних осіб. Встановлення тільки соціальних податкових пільг для окремих платників податків не зможе поліпшити ситуацію. Наприклад, розміри оподаткування у Швеції є вищими за світові стандарти, але податкова система цієї

держави набагато сильніше, стосовно інших країн, орієнтована на вирішення соціальних задач, за допомогою чого забезпечується повна зайнятість населення, система соціальних гарантій і завдяки прогресивному оподаткуванню високих доходів забезпечується вирівнювання рівня життя різних шарів населення.

Прихильниками такого радикального підходу, що запропонований Я. Корнаї, не враховується той факт, що крім неактивних стосовно праці осіб, існують особи з обмеженими можливостями – інваліди, пенсіонери, соціальний захист яких є однією з головних задач держави, а, отже, і суспільства в цілому. Крім того, рівень життя і рівень доходів у країнах з потужною економікою і в Україні різні, і тому не можна з точністю приймати таку модель і для України. На сучасному етапі розвитку прогресія в оподаткуванні доходів фізичних осіб в Україні не втрачає свого значення, а навпаки, вкрай необхідна. Професор Л. К. Воронова відзначила, що “функцію соціальної справедливості податкова система України не виконує, оскільки розрив рівня доходу від великих до самих малих досягає майже 20-кратного розміру, не кажучи вже про дуже великі доходи. Така диференціація, продовжує вчена, не може залишити державу байдужою” [15, с. 387].

Стосовно встановлення ставок податку з доходів фізичних осіб не можна впадати у крайності. Оскільки Закон № 889 розмежував доходи на види в залежності від їхнього походження, й установив диференційовані ставки для їхнього оподаткування [1, ст. 7], на нашу думку, існує необхідність повернутися до прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб, але трохи у видозміненому вигляді. Звичайно, максимальна ставка податку не може бути настільки високою як раніше (40 %), але застосування, припустимо, трьох ставок (10 %, 15 %, 20 %) дозволить повернутися до принципу соціальної справедливості. Ставка податку на рівні 20 % повинна встановлюватися тільки до доходів, розміри яких у декілька разів перевищують середній рівень по Україні. Відзначимо, що в деяких державах світу (наприклад, Іспанія, Ліхтенштейн) на конституційному рівні закріплене положення щодо прогресії в оподаткуванні фізичних осіб, виходячи з того, що більш високі доходи повинні оподатковуватися за більш високими ставками податку [16, с. 208].

І останнє, до принципів побудови системи оподаткування входить принцип соціальної справедливості, який вимагає забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених шарів населення шляхом впровадження економічно обґрунтованого

неоподаткованого мінімуму доходів громадян і застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які одержують високі і надвисокі доходи [17, п. 5 ст. 3]. Враховуючи, що прогресивне оподаткування щодо доходів фізичних осіб скасовано, таке законодавче формулювання цього принципу вимагає корекції і переосмислення. Виникають питання, якщо при формулюванні принципу справедливості в його зміст закладалося прогресивне оподаткування, то як цей принцип буде виглядати сьогодні? Чи можна у світлі останніх нововведень законодавства говорити про принцип справедливості взагалі? Якого звучання і наповнення він здобуває на сучасному етапі?

Будь-яка система, у тому числі і податкова, будується на певних принципах, які є «фундаментом» для зведення самої системи. Також варто враховувати, що мова йде про принципи побудови системи оподаткування, і, отже, зазначеним принципам також властива певна системність. Це означає, що кожен принцип є самостійним, але, водночас, він не автономний і, як слід, порушення кожного з принципів, як відзначає Ю. Л. Смірнікова, з неминучістю призведе до порушення всієї системи принципів у цілому [18, с. 162]. Таким чином, якщо в системі принципів порушується один із головних принципів щодо оподаткування фізичних осіб, це може з неминучістю призвести до порушення всієї системи в цілому.

Виходячи із викладеного вище, податок з доходів фізичних осіб є прямим, загальнодержавним пропорційним податком, який дозволяє поєднувати фіскальні інтереси щодо поповнення доходної частини бюджетів та досягнення мети регулювання міжбюджетних відносин, оскільки ст. 65 Бюджетного кодексу України закріпила надходження від цього податку за міськими, сільськими та селищними бюджетами.

Література:

1. Про податок з доходів фізичних осіб. Закон України № 889 від 22.05.03 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 37. – Ст. 308.
2. Пепеляев С. Г. Подоходный налог – принципы и структура. – М.: Аудиторская фирма «Контакт», 1993. – 88 с.
3. Основы налогового права: Учебно-методическое пособие / Под. ред. С. Г. Пепеляева. – М.: Инвест-Фонд, 1995. – 496 с.
4. Бюджетный кодекс Украины. Закон України від 21.06.2001. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – N 37-38. – Ст. 189.

5. Налоговые системы зарубежных стран // Под ред. В. Князева, Д. Черника. – Изд. 2-ое, переработ. и дополнен. – М.: Закон и Право, 1997. – 191 с.
6. Пепеляев С. Г. Принципы и современные тенденции развития подоходного налогообложения граждан // Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Право. – 1993. – № 2. – С. 51 – 57.
7. Нестеренко А. С. Правові засади формування та використання місцевих фінансових ресурсів в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2004. – 200 с.
8. Алексеенко М. М. Подоходный налог и условия его применения. Речь. – Харьков: Зильберберг, 1885. – 35 с.
9. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 189 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Вступит. статья и коммент. В. С. Афанасьева. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 718 с.
11. Исаев А. А. Очерк теории и политики налогов. – Ярославль: Типография Г. Фалька, 1887. – 175 с.
12. Корнаї Я. Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: угорський приклад. // Пер. з англ. В. Д. Сікора, М. П. Загребельний, Ю. Т. Лазаренко. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.
13. Налоговый кодекс Российской Федерации. Ч. 1. В ред. Федерального Закона от 23.12.03. № 185-ФЗ. // Сборник кодексов Российской Федерации. – 2004.
14. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2008 р.” // www.president.gov.ua
15. Воронова Л. К. Принципы налоговой системы Украины и их воплощение в налоговой практике // Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы. – К.: Юринком Интер, 2003. – С. 379-392.
16. Конституции зарубежных стран / Сост. Дубровин В. Н. – М.: ООО Изд-во “Юрлитинформ”, 2003. – 448 с.
17. Про систему оподаткування. Закон України в ред. Закону від 18.02.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – N 16. – Ст. 119.
18. Смирникова Ю. Л. Принципы налоговой системы Российской Федерации: доктрина и законодательство // Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства. – Черновцы: Рута, 2003. – Вып. 2. – С. 160-170.